

Katrín Axelsdóttir

Hvað er klukkan?

1 Inngangur

Að segja til um hvað klukkan er mun þykja hversdagsleg athöfn. En hún á sér að líkindum ekki ýkja langa sögu hér á landi meðal almennings. Um stundaklukkan er getið á biskupsstólunum, á Hólum á 16. öld og í Skálholti á 17. öld, og talið er að á sumum efnaheimilum hafi verið til stundaklukkan fyrir 1800. En klukkan fóru ekki að breiðast út fyrir en eftir miðja 19. öld. Svipaða sögu er að segja um vasaúr, en armbandsúr voru enn síðar á ferðinni. Þau voru varla til fyrir en eftir heimsstyrjöldina fyrri. Áður studdust menn við stöðu sólar og stjarna, eða þá sjávarföll, og sumir áttu stundaglös. Orðin sem notuð voru um tíma dagsins voru eyktamörkin (*óttu, miður morgunn, dagmál, hádegi, nón, miðaftann, náttmál* og *miðnætti*), enda skipti nákvæmur tími litlu máli í bændasamfélaginu.¹ Konráð Gíslason (1851:244) þýddi *Klokk-en to venter jeg ham* með 'jeg á von á honum einni stundu fyrir nón', en hugsanlega var hann hér að fyrna mál sitt, enda hreintungumaður. Kona sem fædd var í Húnavatnssýslu 1913 mundi aðeins eftir grófum tímaviðmiðum þegar hún var að alast upp.² Stefán Einarsson (1897–1973), sem var Austfirðingur, úr Breiðdal, segir (1949:204) að öll eyktaheiti nema *óttu* og e.t.v. *rismál* og *dagmál* séu algeng í sveitum á Ís-

---

¹Um tímamæla og tímaviðmið, sjá Jónas Jónasson 1961:1–2 og Árna Björnsson 1990:82–91, og rit sem hann vitnar til.

²Herborg Gestsdóttir (1913–2005), samtal.

landi.³ En vitanlega hafa þessi gömlu tímaviðmið ekki lifað svona lengi í þéttbýli.

Hér verða fyrst skoðuð nokkur gömul dæmi, einkum úr ritmálsafni Orðabókar Háskólans, um orðalag þar sem vísað er til klukkunnar og þau borin saman við nútímamál eftir því sem ástæða er til (2). Þá verður sjónum beint að tveimur orðalagskerfum í nútímamáli um nákvæman tíma (3) og giskað á ástæður þess að hið yngra kerfi kom upp og vann á (4). Að lokum eru helstu atriði dregin saman.

2 Gömul dæmi um að vísað sé til klukku

Þótt klukkur hafi lengstum verið lítt þekktar hér á landi eru til nokkur býsna gömul dæmi um orðalag þar sem vísað er til stunda á klukku. Í (1) er dæmi úr Reykjahólabók, safni þýddra heilagramannasagna, frá því á fyrri hluta 16. aldar (*Reykjahólabók* I 1969:282):

- (1) sem klvckan mvndi vera a millvm.x. xi. en þat er a vora thavlv nærre hadeige

Tvö önnur álíka dæmi er að finna í þessu riti (*Reykjahólabók* I 1969:330, 338) og alls staðar þykir þýðandanum jafnframt ástæða til að orða tím-ann að hætti Íslendinga.

Í ritmálssafni Orðabókar Háskólans er að finna nokkur talsvert gömul dæmi, sbr. dæmin í (2), en þau eru frá 16. og 17. öld:

- (2) a. A mornnana fra þuj kluckann slær sex (DI X, 217; 16. öld)
 b. um það bil klukkan var 4 (JÓIInd I, 41; mið 17. öld)
 c. þa er Kluckann 3 epter Middag (ÞPEnchir E VIIr; 1671)
 d. þa Solen er j fullu Austre Kluckan 6 fyrer Middag (ÞPCal, 96; 1692)
 e. Þegar Klukkann slær Eitt (BeerFerðam I, Ir; 1694)
 f. einni stundu eftir dagmál, þegar klukkan er tíu (Alþb VIII, 494; 1695)

Dæmi (2a) er í íslenskri þýðingu á kirkjuordinansíu Kristjáns III. en þar er fjallað um skólahald.⁴ Dæmi (2b) er í ævisögu Jóns Ólafssonar

³*Rismál* 'fótaferðatími, um kl. 6' eru vanalega ekki talin til eyktaheita þótt Stefán geri það.

⁴Mörg álíka dæmi koma í kjölfar þessa (DI X 1911–1921:217–218).

Indíafara og á eftir því kemur eins og skýring: *það er stund af nóni*.⁵ Dæmi (2c–d) eru í ritum um tímataalsfræði og því ekki óvænt. Dæmi (2e) er í þýðingu og dæmi (2f) er í texta eftir Dana.⁶ Öll þessi dæmi, og önnur dæmi þessum ritum (sbr. nmgr. 4 og 5) eiga væntanlega rætur í erlendri menningu.

Elstu dæmin í ritmálssafninu um að vísað sé til nákvæmari tíma en heillar stundar eru frá 17. og 18. öld. Í þeim er vísað til hálf tíma og kortera.

- (3) a. Kluckann 1 og 2 Qvarter (ÞÞCal, 97; 1692)
- b. játar þar, að klukkan sé þá eitt og 2 kvarter. (PVíd-Skýr, 73; fyrsti þriðjungur 18. aldar)
- c. er sú eyktin [...] mið á nóni, en byrjast klukkan hálf-gengin 2 (PVídSkýr, 57; fyrsti þriðjungur 18. aldar)
- d. Klukkan hjer um hálf-gengin eður rjettara þrjú kvarter til sjö (JÓIGrv. ÁMSkr. I 2, 32; mið 18. öld)⁷

Í (3a–b) er talað um að klukkan sé 1.30 og orðalagið er ólíkt því sem tíðkast í nútímamáli. Þetta minnir á hvernig tekið er til orða í ýms-um erlendum málum, t.d. í frönsku: *une heure et demie* ‘klukkan eitt og helmingi betur’. Í (3c) er talað um að klukkan sé *hálf-gengin 2*, án forsetningar, og í (3d) er svo forsetningin *til*. Þetta er ólíkt nútímamáli því að þar er yfirleitt forsetningin *í* höfð á eftir *gengin*, sbr. 3 hér á eftir.⁸ Þar að auki er *gengin* aldrei notað með hálfá tímanum í nútímamáli,

⁵Fleiri dæmi eru um klukkuna í ævisögu Jóns Indíafara, t.d. *til þess að klukkan slær 10 fyrir miðdag; um þriðju stund eftir miðdag; nær þriðju stund dags eftir miðdegi* (Æfisaga Jóns Ólafssonar Indíafara 1908–1909:293, 302, 303).

⁶Dæmið er í reglum sem Christian Möller amtmaður, með aðstoð íslenskra lög- manna, tók saman. Athyglisvert er að oft er vísað til tíma dagsins í þessari málsgrein en aðeins einu sinni til klukkunnar: „Til lögréttu skal hringjast í fyrsta sinn *að miðjum morgni*, í annað sinn *á dagmálum*, ... Í þriðja sinn skal hringjast *einni stundu eftir dag- mál*, þegar klukkan er 10, en þá skulu allir innnefndir lögréttumenn að lögréttu komnir vera. ... Síðan trakterist þau mál, sem þar koma, *inn til miðmunda*. Á *miðmunda* gangi menn að tjöldum til máltíðar. Á *nóni* sé hringt eitt sinn til lögréttu, og gangi menn þá þangað tafarlaust ... og siti þar málum að gegna *til náttmála*.“ (Alþingisbækur Íslands VIII 1949–1955:493–494).

⁷Dæmið er úr ævisögu Árna Magnússonar eftir Jón Ólafsson úr Grunnavík og þar er að finna mörg önnur dæmi. Í dagbókarskrifum Jóns og lýsingu hans á brunanum í Kaupmannahöfn 1728 er mjög oft vísað til klukku (sbr. Jón Ólafsson 2005) svo að það hefur verið Jóni tamt.

⁸Í nýrri útgáfu á skrifum Jóns Ólafssonar úr Grunnavík hefur á einum stað verið bætt við forsetningunni *í* á eftir *gengin* (Jón Ólafsson 2005:70), en það er óþarfi.

aðeins með korteri og mínútum. Nú er alltaf sagt *klukkan er hálf tvö, hálf þrjú* o.s.frv.

Dæmin í (4) eru líklega tvíræð í augum flestra nútímamanna, sem gætu væntanlega bæði skilið (4a) sem 7.15 og 7.45, og (4b) sem 12.15 og 12.45:

- (4) a. Kl. eitt korter til 8 kom litla Sigga inn (SkrifStap; mið 19. öld)
b. kl. kortér í eitt (Fjallk 1890, auk 8)

En dæmið í (5), sem er frá sama tíma, er hafið yfir allan vafa; þar merkir *korter í eitt* greinilega 12.15:

- (5) Ég skildi við föðurbróður minn kl. kortér í eitt, enn kl. hálf-eitt fanst hann myrtr. (Fjallk 1890, auk 11)

Dæmin í (4) og (5) virðast vera styttingar úr *gengin til* og *gengin í*. Í málinu á þessum tíma hefur væntanlega verið venja að nota *vantar* . . . í á undan heila tímanum, þannig að þessar styttingar hafa ekki skapað neina tvíræðni.

Dæmið í (5) er elsta dæmið í ritmálssafninu um orðalagið *klukkan hálf<eitt>*; í eldri dæmum var haft annað orðalag í slíkum tilvikum, sbr. dæmin í (3). Þegar dæmi eru jafn fá og þau sem hér hafa verið skoðuð er auðvitað erfitt að fullyrða hvaða orðalag er eldra en annað. En ekki er ólíklegt að *klukkan er hálf<eitt>* sé stytting úr *klukkan er hálf gengin <eitt>*. Aldur dæma (3c) og (5) kemur líka heim við það.

Í (6) er elsta dæmið um orðalagið *yfir <eitt>*. Merkingin er sú sama og í nútímamáli og þetta er sama merking og sjá má í orðalaginu *klukkan korter til* í (4a) og *klukkan korter í* í (4b) og (5):

- (6) Hún [ɔ: klukkan] er eitt „kortjer“ yfir átta. [Neðanmáls:] Á hreinni íslenzku væri þetta: Það lifa þrír fjórðungar hinnar níundu stundar (HBriemEnsk, 135, 1875)

Eins og sjá má er höfundurinn ekki alls kostar sáttur við orðalagið *yfir <eitt>*. Hann nefnir þó hvorki *til* né *í* sem möguleika, en stingur upp á mun flóknara og formlegra orðalagi. Hugsanlega er *yfir* yngra en *til* og *í*; það gæti verið komið í málið vegna danskra áhrifa. Á dönsku er nú sagt *over <et>* og var vísast einnig á 19. öld.⁹ Þetta gæti varpað ljósi

⁹Í *Ordbog over det danske sprog* 1928 X:645, 1929 XI:897, 1933 XIV:130 eru ýmis dæmi um *over <et>*.

á andúð höfundarins á orðalaginu, enda talar hann í næstu andrá um hreina íslensku.¹⁰ Við þetta er því að bæta að annað orðalag um klukkuna er áreiðanlega einnig komið úr dönsku, s.s. *gengin (til), vantar... í*.¹¹ Þegar klukkur halda innreið sína á Íslandi eru dönsk áhrif allsráðandi og ekki að undra að orðalagið sé sótt í dönsku.

Að lokum er ástæða til að geta þess að í orðabók Jóns Árnasonar frá miðri 18. öld eru tvær þýðingar gefnar á *quota est hora*:

- (7) hvad er frammorded, hvad er Kluckann (JÁNucl, 1371; mið 18. öld)

Fyrri orðalagið er sjaldan eða aldrei notað lengur. Konráð Gíslason (1851:244) hefur aðeins ‘hvað er framorðið?’ sem þýðingu á *Hvad er Klokken* í orðabók sinni, en kannski var hann að reyna að sneiða hjá því orðalagi sem líktist dönsku mest.

3 Tvö orðalagskerfi um nákvæman tíma

Fyrir nokkrum áratugum voru samböndin í *töflu 1* jafnan notuð við að segja til um nákvæman tíma:

Tafla 1: Orðalag um nákvæman tíma fyrir nokkrum áratugum

Eftir heila tímann t.d. 12.05	klukkan er <fimm> mínútur gengin í <eitt> klukkan er <fimm> mínútur yfir <tólf>
Fyrir heila tímann t.d. 11.55	klukkuna vantar <fimm> mínútur í <tólf>

¹⁰En auðvitað er allt eins sennilegt að hann sé aðallega að amast við orðinu *korter*, ekki orðalaginu *yfir <eitt>*.

¹¹Dæmi eru um orðalagið *halvgaen <et>*, *klokken gaar til <et>*, *klokken mangler <to> minutter i <et>*, (*Ordbog over det danske sprog* 1928 X:646). Jafnframt eru til dæmi sambærileg dæmunum í (4): „et kvarter til ell. paa eet ... et kvarter over tolv“ *Ordbog over det danske sprog* 1929 XI:897.

Þannig tíðkaðist tvenns konar orðalag eftir heila tímann, *gengin í og yfir*.¹² Hvort tveggja virðist hafa verið nokkuð jafngilt.¹³ Fyrir heila tímann var notað orðalagið *vantar... í*.¹⁴

Sem kunnugt er hefur þessi notkun breyst á síðustu áratugum. Líklega eru þau börn fá sem nota samböndin *klukkan er <fimm> mínútur gengin í <tólf>* og *klukkuna vantar <fimm> mínútur í <tólf>*. Yngstu kynslóðirnar nota jafnan *klukkan er <fimm> mínútur yfir <tólf>* og *klukkan er <fimm> mínútur í <tólf>*. *Klukkan er <fimm> mínútur yfir <tólf>* skilja allir, enda ótvírætt. Hins vegar getur sambandið *klukkan er <fimm> mínútur í <tólf>* misskilist; roskið fólk áttar sig oft ekki á því hvort þetta merki 'gengin' eða 'vantar'. Orðalagið er varla viðurkennt og það er ekki að finna í uppflettiritum.¹⁵ Samt má búast við því að *yfir* og *í* verði ofan á að lokum en hin eldri, *gengin í* og *vantar... í*, hverfi smám saman úr daglegu tali, þótt þau eigi vísast eftir að heyrast í þularkynningum Ríkisútvarpsins enn um sinn.¹⁶ Í *töflu 2* eru þessi tvö kerfi sýnd og kölluð „gamla“ og „nýja“ kerfið.

¹²Nú tíðkast nær eingöngu afbrigðið *gengin í*. En *gengin til* og *gengin*, án forsetningar, þekktust einnig og kannski eru þau afbrigði eldri, sbr. dæmin í (3) hér að framan. Þessi afbrigði þekkjast þó enn á 20. öld, sbr. Stefán Einarsson (1949:204): „hún er langt gengin tvö, hún er kortér gengin (til) tvö, 10 mínútur gengin tvö, kortér gengin tvö.“ Og enn er sagt: *klukkan er farin að ganga <eitt>*, án forsetningar.

¹³Óformleg könnun meðal nokkurra Íslendinga fæddra fyrir miðja 20. öld leiddi eftirfarandi í ljós: Flestir nota *gengin í* og *yfir* jöfnum höndum. Sumir telja *gengin í* og *yfir* jafngilt, aðrir fullyrða að *gengin í* hafi þótt betra mál en *yfir*. Þetta getur vel staðist ef lítið er til þess að það sem er eldra er jafnan talið betra frá sjónarhóli málvöndunarmanna. Elsta dæmið um *yfir* hér að framan, dæmi (6), er frá 1875 en eldri dæmi voru um *gengin*, sbr. dæmi (3c–d) sem bæði eru frá 18. öld. Hvort tveggja orðalagið er þó að líkindum úr dönsku eins og fram hefur komið.

¹⁴Orðalagið *<tvær> mínútur fyrir <eitt>* tíðkaðist einnig, og tíðkast enn. Það virðist hins vegar dálítið sérhæfðara og ýmislegt óljóst um notkun þess. Hægt er að segja *hittumst klukkan tíu mínútur fyrir eitt* en varla **klukkan er tíu mínútur fyrir eitt*. Hugsanlega er á reiki hvort notað er þolfall eða þágufall (*<tvær/toeim> mínútur/mínútum fyrir*). Í ritmálssafninu er dæmi um þágufall: „stundarfjórðungi fyrir klukkan tólf lentum við í vörinni“ (GhagalMaríum, 227). En líklega segja menn frekar *hittumst korter fyrir eitt* en **hittumst korteri fyrir eitt*.

¹⁵Reyndar er fremur lítið um orðalag tengt klukkunni að finna í orðabókum. *Yfir <eitt>* er hvorki að finna í Orðabók Blöndals (1920–1924) né *Íslenskri orðabók* 2002. *Ganga (klukkan er að ganga (er langt gengin) 5; klukkan er farin að ganga sex)* er í báðum þessum bókum, en *vanta (klukkuna vantar fimm mínútur í tvö)* er aðeins í þeirri síðarnefndu. Hjá Jóni Hilmari Jónssyni 2001 og 2005 er *yfir, gengin í* og *vantar... í*.

¹⁶Rétt er að geta þess að margir nota orðalagið *klukkan er farin að ganga <eitt>* þótt þeir noti annars aldrei *gengin í*.

Tafla 2: Orðalag um nákvæman tíma um þessar mundir

	„Gamla“ kerfið	„Nýja“ kerfið
Eftir heila tímann t.d. 12.05	klukkan er <fimm> mínútur gengin í <eitt> klukkan er <fimm> mínútur yfir <tólf>	klukkan er <fimm> mínútur yfir <tólf>
Fyrir heila tímann t.d. 11.55	klukkuna vantar <fimm> mínútur í <tólf>	klukkan er <fimm> mínútur í <tólf>

Ekki er vitað nákvæmlega hvenær gamla kerfið tekur að þoka fyrir hinu nýja, en það hefur líklega verið um miðja síðustu öld.¹⁷ Hér verður sjónum ekki beint að tímanum heldur ástæðum breytingarinnar.

4 Ástæður breytingarinnar

Ósennilegt er að gamla kerfið hafi hörfað að ástæðulausu. Hér verða rædd nokkur atriði sem kunna að hafa valdið því að nýja kerfið varð til.

Í íslensku er hægt að miða bæði við heila tímann og hálfa tímann. Við getum t.d. sagt *klukkan er fimm mínútur yfir hálf(eitt)* og *klukkuna vantar fimm mínútur í hálf(eitt)*.¹⁸ Þetta er hins vegar aðeins hægt með *yfir*, *í* og *vantar* ... *í*; ekki er hægt að nota *gengin í* við hálfa tímann. 12.35 væri *klukkan er þrjátíu og fimm mínútur gengin í eitt* eða þá *klukkuna vantar tuttugu og fimm mínútur í eitt*. Þetta eru nokkuð langar segðir því tölurnar eru svo háar. Hugsanlega er þarna að finna eina ástæðu þess að breytingin varð. Þegar miðað er við hálfa tímann má nota lægri og meðfærilegri tölur: *klukkan er fimm mínútur í hálf(eitt)*, *klukkuna vantar fimm mínútur í hálf(eitt)*, *klukkan er fimm mínútur yfir hálf(eitt)*.¹⁹ Orðalag sem ekki var hægt að nota við hálfa tímann, þ.e. *gengin í*, varð e.t.v. óvinsælt fyrir vikið.

¹⁷Kona fædd 1944 man eftir því að hafa verið skömmuð fyrir að segja *klukkan er <tvær> mínútur í <eitt>* í merkingunni 'klukkuna vantar' um miðjan 6. áratuginn.

¹⁸Misjafnt er í tungumálum hvort hægt er að miða við hálfa tímann. Það er t.d. ekki hægt í ensku: **five minutes past half eleven*. Það er hins vegar hægt í Norðurlandamálum: *fem minutter over halv elleve*.

¹⁹Eins og svigarnir sýna getur verið nóg að segja *hálf* (í stað *hálf(eitt)*, *hálf(tvö)* o.s.frv.) og segðin verður þá enn styttri.

Samkvæmt gamla kerfinu tíðkaðist tvenns konar orðalag eftir heila tímann, *gengin í* og *yfir*. Hið síðarnefnda mátti einnig nota við hálfa tímann og það var því fjölhæfara. Þetta kann að hafa valdið því að *yfir* var tekið fram yfir *gengin í*. Einfaldara var að hafa eina aðferð en tvær, og líklegra er að sú einfaldari eða fjölhæfari sigri.

Þegar *gengin í* tekur að víkja verður *vantar... í* óþarft. Ástæðan er sú að nú er nóg að segja *í*; það er ekki tvírætt í máli þeirra sem nota aldrei *gengin í*. Þannig kemur að lokum upp ný staða, þ.e. nýja kerfið *yfir* og *í*.

Það sem hér hefur verið sagt um hugsanlega þróun má taka saman:

- Gamla kerfið: *gengin í/yfir* og *vantar... í*
- Hægt er að segja <fimm> *mínútur yfir* hálfa tímann
- *gengin í* vÍkur
- *vantar... í* verður óþarft
- Nýja kerfið: *yfir* og *í*

Einnig getur verið að *gengin í* og *vantar... í* hafi látið undan síga því að þar er stundum krafist mun lengri setninga. Hægt er að segja *ég kem (klukkan) fimm mínútur yfir þrjú* og *ég kem (klukkan) fimm mínútur í þrjú*. Ef notuð eru samböndin *gengin í* og *vantar... í* ætti hins vegar að segja *ég kem þegar klukkan er fimm mínútur gengin í fjögur* og *ég kem þegar klukkuna vantar fimm mínútur í þrjú*, sem eru mun lengri segðir.²⁰ Þá kann að skipta máli að í „parinu“ *gengin í* og *vantar... í* er sögnin ýmist persónuleg eða ópersónuleg. Með *yfir* og *í* er alltaf persónuleg sögn og það var ef til vill einfaldara. Einnig kann að hafa flækt málin í huga fólks að ekki er miðað við sömu klukkustundina í *gengin í* og *vantar... í: klukkuna vantar fimm mínútur í þrjú* (2.55), en *klukkan er fimm mínútur gengin í fjögur* (3.05). *Yfir* og *í* vísa hins vegar til sama heila tímans: *klukkan er fimm mínútur í þrjú* (2.55) og *klukkan er fimm mínútur*

²⁰Líklega segja margir *ég kem (klukkan) fimm mínútur gengin í fjögur* en setningafræðilega fer kannski illa á því þar sem sögnina *vera* vantar. Þessi háttur er samt hafður á í gömlum dæmum, sbr. (3c–d) hér að framan. Hins vegar gengur þetta alls ekki með sögninni *vanta*: **ég kem klukkan vantar fimm mínútur í þrjú*; **ég kem klukkuna vantar fimm mínútur í þrjú*.

yfir þrjú (3.05). Síðast en ekki síst er vert að nefna að kerfi sambærilegt nýja kerfinu tíðkast í dönsku: *over* og *i*.²¹ Engin ástæða er til að útiloka áhrif úr þeirri átt. Eins og kom fram í 2 hér að framan er annað orðalag um klukkuna, s.s. *gengin (til)* og *vantar . . . í*, vísast einnig úr dönsku. Íslenskan hefur því einfaldlega haldið áfram að elta dönskuna.

Ef til vill hefur því margt lagst á eitt og valdið breytingum og sumt kann vitanlega að hafa skipt meira máli en annað. Þau atriði sem hér hafa verið nefnd sem *hugsanlegar* ástæður breytinganna verða að lokum tekin saman:

- Hálfí tíminn veldur því að *yfir* verður vinsælla en *gengin í*, og *vantar... í* verður óþarft.
- Langar setningar valda því að *gengin í* og *vantar... í* láta undan síga.
- Misræmi í persónu sagna veldur því að *gengin í* og *vantar... í* láta undan síga.
- *Gengin í* og *vantar... í* vísa ekki til sömu klukkustundar og hafa því átt erfitt uppdráttar.
- Danska kerfið, *over* og *i*, hefur haft áhrif á íslensku.

5 Niðurlag

Ekki er langt síðan klukkan urðu almenningsseign hér á landi og orðalag þeim tengt á sér því fremur stutta sögu. Hér hafa verið skoðuð ýmis gömul dæmi um orðalag þar sem vísað er til klukku og eins og við er að búast eiga þau elstu rætur að rekja til útlanda og útlendinga. Sum gömul dæmi um orðalag tengt klukkunni eru nokkuð frábrugðin nútímamáli. Orðalag um klukku hlýtur að hafa borist í málið úr dönsku.

Á 20. öld hafa átt sér stað talsverðar breytingar varðandi klukkuna því að þá öttu kappi tvö orðalagskerfi, gamla kerfið *gengin í/yfir* og *vantar... í*, og nýja kerfið *yfir* og *í*. Hið nýja virðist stefna í að verða einrátt og hér hafa verið nefndar til ýmsar ástæður þess.

²¹Í sænsku er *över* og *i*, og í norsku *over* og *på*.

Heimildir

- Alþingisbækur Íslands* VIII. 1949–1955. Reykjavík.
- Árni Björnsson. 1990. Tímatál. Í: Frosti F. Jóhannesson (ritstj.) *Íslensk þjóðmenning* VII, bls. 51–101. Reykjavík: Bókaútgáfan Þjóðsaga.
- DI X = *Diplomatarium Islandicum. Íslenzkt fornbréfasafn*. 1911–1921. Reykjavík.
- Íslensk orðabók*. 2002. Ritstjóri Mörður Árnason. Þriðja útgáfa, aukin og endurbætt. Reykjavík: Edda.
- Jón Hilmar Jónsson. 2001. *Orðastaður*. Reykjavík: JPV útgáfa.
- Jón Hilmar Jónsson. 2005. *Stóra orðabókin um íslenska málnotkun*. Reykjavík: JPV útgáfa.
- Jón Ólafsson. 2005. *Relatio af Kaupinhafnarbrunnum sem skeði í október 1728. Dagbók 1725–1731 og fleiri skrif*. Sigurgeir Steingrímsson gaf út. Reykjavík: Góðvinir Grunnavíkur-Jóns.
- Jónas Jónasson. 1961. *Íslenzkir þjóðhættir*. Þriðja útgáfa. Einar Ól. Sveinsson bjó undir prentun. Reykjavík: Ísafoldarprentsmiðja hf.
- K[onráð] Gíslason. 1851. *Dönsk orðabók með íslenzkum þýðingum*. Kaupmannahöfn.
- Ordbog over det danske sprog*. 1918–1956. Kaupmannahöfn.
- Orðabók Blöndals, sjá Sigfús Blöndal.
- Reykjahólabók* I–II. 1969–1970. Útg. Agnete Loth. Kaupmannahöfn: Munksgaard.
- Sigfús Blöndal. 1920–1924. Reykjavík: *Íslensk-dönsk orðabók*.
- Stefán Einarsson. 1949. *Icelandic*. Baltimore: The Johns Hopkins Press.
- Æfisaga Jóns Ólafssonar Indíafara*. 1908–1909. Með athugasemdum eftir Sigfús Blöndal. Kaupmannahöfn.

Heimildir dæma í Ritmálssafni Orðabókar Háskólans

- Alþb VIII = *Alþingisbækur Íslands*. 1912–1969. Reykjavík.
- BeerFerðam I = [Dominicus Beer.] 1694. *Sa Andlege Ferda-Madur*. [Þýðandi Þorsteinn Illugason.] Skálholti.
- DI X = *Diplomatarium Islandicum. Íslenzkt fornbréfasafn*. 1911–1959. Reykjavík.
- Fjallk 1890 = *Fjallkonan*. 1884–1911. Reykjavík.
- GhagalMaríum = Guðmundur Gíslason Hagalín. 1950. Við Maríumenn. Akureyri: Bókaútgáfa Pálma H. Jónssonar.

HBriemEnsk = Halldór Briem. 1875. *Kennslubók í enskri tungu eptir Halldór Briem cand. theol.* Reykjavík.

JÁNucl = Jón Árnason. 1738. *Nucleus Latinitatis*. Kaupmannahöfn.

JÓlGrv. ÁMSkr. I 2 = [Jón Ólafsson úr Grunnavík]. 1930. *Vita Arnæ Magnæi af J. Ól.* Kaupmannahöfn. [Prentað í ritinu *Árni Magnússons levned og skrifter.*]

Jóllnd I = Jón Ólafsson. 1946. *Reisubók Jóns Ólafssonar Indíafara samin af honum sjálfum 1661 I–II.* Guðbrandur Jónsson gaf út. Reykjavík: Bókfellsútgáfan.

PVídSkýr = Páll Vídalín. 1849–1854. *Skýringar yfir fornnyrði lögbókar þeirrar, er Jónsbók kallast.* Reykjavík.

SkrifStap = *Skrifarinna á Stapa. Sendibréf 1806–1877.* 1957. Finnur Sigmondsson bjó til prentunar. Reykjavík: Bókfellsútgáfan.

ÞÞCal = Þórður Þorláksson. 1692. *Calendarium Perpetuum Ævarande Tijmatal, Edur Rijm Iislendskt til ad vita hvad Arsins Tijdum lijdur.* Skálholti.

ÞÞEnchir E = Þórður Þorláksson. 1671. *Enchiridion.* Hólum.

Abstract

‘What time is it?’

Some old examples (from the 16th century onwards) referring to the clock are discussed and compared to the modern language. In Modern Icelandic there are two competing systems denoting exact time. An attempt is made to explain the development of the younger system and why the older one is becoming obsolete.

Keywords:

time denotations, language change, simplification

Katrín Axelsdóttir

Íslenskuskor

Háskóla Íslands

Nýja-Garði við Sæmundargötu

IS-101 Reykjavík

katax@hi.is